

Elżbieta Zuzńska-Żyśko

Procesy metropolizacji

Teoria i praktyka

Projekt okładki i stron tytułowych **Joanna Gwis**
Ilustracja na okładce **Getty Images**
Menedżer Pionu Wydawniczego **Emilia Leśniewska**
Wydawca **Katarzyna Włodarczyk-Gil**
Redaktor prowadzący **Renata Ziółkowska**
Redaktor **Krystyna Wojtala**
Produkcja **Mariola Grzywacka**
Skład i łamanie **Dariusz Ziach**

Współpraca reklamowa: reklama@pwn.pl

Specjalista ds. Kluczowych Klientów **Agnieszka Borzęcka** (Agnieszka.Borzecka@pwn.pl)

Recenzent **prof. dr hab. Wiesław Maik**

Publikacja współfinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach

Publikacja została dofinansowana ze środków projakościowych Krajowego Naukowego Ośrodka Wiodącego (KNOW) otrzymanych przez Centrum Studiów Polarnych Uniwersytetu Śląskiego

Książka, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, abyś przestrzegał praw, jakie im przysługują. Jej zawartość możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym. Ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy cudzą własność i prawo
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

Copyright © by Wydawnictwo Naukowe PWN SA
Warszawa 2016

ISBN 978-83-01-18500-8

Wydanie I

Wydawnictwo Naukowe PWN SA
02-460 Warszawa, ul. Gottlieba Daimlera 2
tel. 22 69 54 321, faks 22 69 54 288
infolinia 801 33 33 88
e-mail: pwn@pwn.com.pl
www.pwn.pl

Druk i oprawa: Pabianickie Zakłady Graficzne SA

Spis treści

1. Wprowadzenie	7
1.1. Założenia badawcze – przedmiot i cel pracy	10
1.2. Zakres przestrzenny	14
1.3. Materiały źródłowe	16
1.4. Metody badawcze	17
2. Pojęcie metropolizacji w literaturze przedmiotu	21
2.1. Przestrzenny wymiar metropolizacji	32
2.2. Funkcjonalny wymiar metropolizacji	40
2.3. Sieciowy wymiar metropolizacji	45
2.4. Metropolizacja w Polsce	48
2.4.1. Kształtowanie podstaw teoretycznych	48
2.4.2. Uwarunkowania gospodarcze procesu metropolizacji w Polsce	52
2.4.3. Metropolizacja w polskiej literaturze tematycznej	55
3. Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań obszarów metropolitalnych	61
3.1. Od miasta do metropolii	61
3.2. Pojęcie metropolii i obszaru metropolitalnego	74
3.2.1. Cechy metropolii	74
3.2.2. Obszar metropolitalny i jego struktura	100
3.2.3. Obszary metropolitalne w statystyce europejskiej	109
3.2.4. Obszary metropolitalne w Polsce	128
3.3. Przekształcenia miast w warunkach globalizacji – koncepcje badawcze	137
3.3.1. Miasto światowe a miasto globalne	139
3.3.2. Globalny region miejski i policentryczny region miejski	145
3.3.3. Teoria sieci w badaniach geografii osadnictwa	151

4. Metropolizacja a systemy osadnicze. Koncepcja regionu metropolitalnego	161
4.1. Funkcjonalny region miejski	166
4.2. Dzienny system miejski – koncepcja funkcjonalnego obszaru miejskiego	172
4.2.1. Rola dojazdów do pracy w kształtowaniu funkcjonalnych obszarów miejskich na świecie	175
4.2.2. Dojazdy do pracy w Polsce	184
4.3. Funkcjonalne obszary miejskie w Europie	198
4.3.1. Funkcjonalne obszary miejskie w Polsce	206
4.4. Funkcje metropolitalne	212
4.4.1. Typy funkcji metropolitalnych	215
4.4.2. Wybrane funkcje metropolitalne	217
5. Metropolizacja w regionie śląskim. Studium przypadku	239
5.1. W drodze do metropolii	239
5.2. Przestrzenny wymiar metropolizacji. Wybrane aspekty	265
5.3. Funkcjonalny wymiar metropolizacji	285
5.3.1. Rola usług w kształtowaniu procesów metropolitalnych	285
5.3.2. Dojazdy do pracy w Obszarze Metropolitalnym Silesia	303
5.3.3. Region Metropolitalny Silesia	315
5.3.4. Funkcje metropolitalne	333
5.4. Sieciowy wymiar metropolizacji	353
5.4.1. Powiązania ekonomiczne i naukowo-badawcze	355
5.4.2. Powiązania transportowe i telekomunikacyjne	361
6. Podsumowanie i wnioski	367
Literatura	377
Źródła internetowe	423
Indeks pojęć	425
Indeks skrótów	431

1. Wprowadzenie

Różnorodne czynniki rozwoju miast, zarówno przyrodnicze, jak i społeczno-ekonomiczne, sprawiały, że na świecie zaczęły powstawać ośrodki o niebywalej osiągnięciach techniki, które poziomem rozwoju, wyglądem i nowatorskimi rozwiązaniami wyróżniały się spośród innych. W przeszłości, niezależnie od okresu rozwoju cywilizacyjnego, zawsze istniały „słynne” miasta. Zwano je metropoliami, co w prosty sposób oddawało ich realną pozycję w świecie gospodarczym, politycznym czy religijnym. Z reguły w różnych dziedzinach życia metropolie miały wysoką pozycję i wywierały znaczący wpływ na otaczające obszary oraz inne miasta, które wzorowały się na ich rozwiązaniach prawnych, organizacyjnych, architektonicznych, gospodarczych, systemach szkolnictwa itp. Z geograficznego punktu widzenia można przyjąć, że metropolie były swoistymi biegunami wzrostu na określonym obszarze i zalążkami rozprzestrzeniania się szeroko pojętej dyfuzji innowacji.

Współcześnie w różnych częściach świata obserwuje się niezwykle szybki wzrost miast. Są one coraz większe, nowocześniejsze i podobnie jak przed wiekami towarzyszą im dynamiczne przemiany społeczne, kulturowe, funkcjonalne i przestrzenne. Ogólnoświatowe powiązania wpływają na dostępność dóbr i usług najwyższego rzędu, co przekłada się na wyższy poziom życia ich mieszkańców. To z kolei czyni je bardzo atrakcyjnymi w zakresie rynku pracy, chęci zamieszkiwania przez przybyszów z innych krajów i korzystania z oferowanych dóbr. Powszechnie znane i dostępne metropolie Nowego Jorku, Londynu, Tokio, Hongkongu czy Paryża są wyznacznikiem nowoczesności i dobrobytu, silnej gospodarki oraz innowacji technologicznych. Są świadectwem doskonałości ludzkiej organizacji, która stworzyła bieguny kumulowania się zdobyczy cywilizacyjnych. Każda metropolia jest inna, w pewnym sensie niepowtarzalna, jednocześnie mają one wspólne cechy i odznaczają się podobieństwem. Zauważa się w nich niezwykle duży potencjał ludnościowy, znaczną skalę migracji wewnętrznych, nowoczesne rozwiązania komunikacyjne, architektoniczne oraz bogactwo i różnorodność

kulturową. Ich mieszkańcy mają podobne cechy mentalne. Charakteryzuje ich pośpiech, nieustanne korzystanie z nowoczesności, w tym z telefonów komórkowych, notebooków, laptopów i tabletów w miejscach publicznych oraz czytanie gazet i książek w metrze. Na ulicach powszechne są koncerty, tłok, gwar, ruch samochodowy, ale także elegancja i „dziwactwa ludzkiej wyobraźni” w postaci ekstrawaganckich ubiorów, fryzur, czy niestandardowych zachowań.

Tym wyjątkowym na świecie jednostkom osadniczym towarzyszą różne procesy społeczno-gospodarcze, jak: urbanizacja, sukcesja funkcji i in., ale najistotniejsze wydają się globalizacja i metropolizacja. Szczególnie ten ostatni proces wywiera duży wpływ nie tylko na zmiany przestrzenne, morfologię i funkcje miast, ale przede wszystkim jest kreatorem nowych węzłów gospodarczych w globalnej sieci miast. Nowoczesne działy gospodarki rozwijają się w największych i najważniejszych metropoliach, które są w stanie sprostać nowym wyzwaniom. Te procesy nie występują na całym świecie, lecz w wybranych miejscach, w których nastąpiła kumulacja sprzyjających czynników rozwoju oraz postępu cywilizacyjnego. Obszary, które są w stanie wytworzyć choćby w części elementy tak wysokiego poziomu rozwoju gospodarczego, jaki istnieje w najważniejszych miastach świata, są i będą najbardziej konkurencyjnymi przestrzeniami w gospodarce globalnej. W metropoliach odbywa się największy wzrost gospodarczy i podejmuje się najważniejsze decyzje dla gospodarki światowej, dlatego dokonujący się na naszych oczach proces metropolizacji jest tak ważny. Jego obecność świadczy o przemianach i dostosowywaniu się gospodarki do nowoczesnych trendów światowych gwarantujących rozwój w przyszłości.

Obszary metropolitalne zajmują coraz większe powierzchnie, wchłaniając przyległe miasta, miasteczka i obszary wiejskie, a tworzące się nowe powiązania hierarchiczne wpływają na powstawanie rozległych regionów funkcjonalnych. Zastępują one tradycyjnie do tej pory dominujące miasta, często o historycznej genezie i poligenetycznym rozwoju. Przestrzeń geograficzna zmienia się na skutek stopniowo rosnących nowych, niezależnych ośrodków policentrycznych i polifunkcyjnych. W krajach o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego te procesy są już dobrze rozwinięte, chociaż mocno zróżnicowane. Niezwykle istotne jest monitorowanie ich przebiegu na obszarach, na których proces ten dopiero nabiera dynamiki. Badanie i kontrola procesów metropolizacji, a więc także rozwoju miast jako biegunów wzrostu, to niezbędne działania z punktu widzenia międzynarodowej konkurencji między dużymi aglomeracjami świata (Krätke, 2007 za Berg i in., 2001), aby nie pozostać na uboczu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz konkurencyjności w światowym systemie miast i gospodarki.

Byłe kraje socjalistyczne starają się dołączyć do tego „wyścigu miejskiego” i włączać się w sieć powiązań międzynarodowych metropolii. Jednak okres systemu socjalistycznego spowodował duże opóźnienia rozwojowe, których nie zlikwidowała nawet transformacja społeczno-gospodarcza. Stąd rozwój bazy instytucjonalnej poziomu metropolitalnego ma istotne znaczenie dla planowania strategicznego w aglomeracjach krajów słabiej rozwiniętych. Polska wpisuje się w system powiązań gospodarczych w Europie, w których Warszawa jest sklasyfikowana według Global and World Cities (GaWC 2012) jako metropolia typu Alfa-. Również inne miasta mają aspiracje stać się czymś więcej niż tylko stolicami regionów administracyjnych. Na tym etapie trudno mówić o rozwoju metropolii, chociaż kilka obszarów w Polsce wykazuje pewne cechy metropolizacji. Procesy te nie są tak zaawansowane, jak w najbogatszych państwach świata, ale nawet początkowa ich faza rozwoju będzie sprzyjać wzrostowi gospodarczemu i dalszym powiązaniom z gospodarką światową.

Metropolizacja jest obecnie przedmiotem dyskusji w wielu środowiskach naukowych. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę zwrócenia uwagi na ten proces w regionie śląskim, będącym najbardziej zurbanizowanym obszarem Polski. Autorka poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy metropolizacja w ogóle tu zachodzi, a jeśli tak, to na jakim jest etapie rozwoju. Należy dodać, że specyficzna struktura przestrzenna badanego obszaru stwarza wiele problemów utrudniających prawidłowy jego przebieg. Istnieją jednakże pewne przesłanki, które można uznać za zwiastuny procesu tworzenia się metropolii i określić je jako pierwszą fazę metropolizacji. Obszar ma trudności z adaptacją do nowych funkcji opartych na wiedzy z uwagi na przemysłową genezę, rozwój w gospodarce centralnie sterowanej oraz niedokończone procesy restrukturyzacji przemysłu. Te uwarunkowania przeszłości zaburzają prawidłowy rozwój oparty na gospodarce rynkowej i nie sprzyjają innowacyjności z uwagi na „uciążliwy bagaż” problemów społeczno-gospodarczych. D. Batten (1995 za Andersson, 1986) zwraca uwagę, że starsze miasta przemysłowe i portowe mają niewielkie znaczenie w obliczu konkurencji ze strony nowych funkcji miast, opartych w większym stopniu na usługach dla biznesu i wyższych funkcjach edukacyjnych. Wiele firm międzynarodowych wybiera inne, bardziej dostępne i nowoczesne przestrzenie o zwiększonej konkurencyjności.

Rozprawa stanowi głos w dyskusji nad problematyką metropolizacji przez zwrócenie uwagi na procesy towarzyszące dużym miastom: tworzenie się metropolii i funkcji metropolitalnych, funkcjonalnych regionów miejskich i ich powiązań sieciowych. Z uwagi na bardzo szeroki zakres tematyki, w opracowaniu nie sposób przedstawić wszystkich aspektów badawczych. Autorka ma świadomość złożoności tej problematyki, różnorodnych bezpośrednich i pośrednich

powiązań. Z tego powodu celowo pominięto zagadnienia społeczne, które jedynie zasygnalizowano w trzecim rozdziale (por. rozdz. 3.2.1).

1.1. Założenia badawcze – przedmiot i cel pracy

Przedmiotem pracy jest metropolizacja. Można ją rozpatrywać zarówno w ujęciu dynamicznym, jak i statycznym. Pierwsze podejście ukazuje ją jako proces towarzyszący dużym miastom o niebywałej sile oddziaływania w skali świata, kształtujący nowe struktury przestrzenne i funkcjonalne oraz zmiany w systemie osadniczym i hierarchii miejskiej. Drugie ujęcie metropolizacji, według kryterium statycznego, opisuje stan zaawansowania i stopień dominacji metropolii w systemie osadniczym na danym obszarze, np. w kraju, na kontynencie, na świecie. Zarówno ujęcie dynamiczne, jak i statyczne można z kolei ukazać w różnych wymiarach. W opracowaniu metropolizacja jest rozpatrywana w ujęciu przestrzennym, funkcjonalnym i sieciowym.

Przedmiot opracowania wpisuje się w nurt badań geografii społeczno-ekonomicznej i ramy tematyczne osadnictwa miejskiego, a szczególnie w zakres prac o rozległych strukturach miejskich w rozwiniętych gospodarczo miastach świata. Praca odzwierciedla główne problemy badawcze współczesnej geografii miast.

Z przestrzennego punktu widzenia przedmiotem badań jest obszar metropolitalny, jego zasięg i oddziaływanie oraz struktura rozumiana jako rdzeń i zaplecze. Przejawem procesu metropolizacji są: zmiany morfologiczne, tworzenie się nowoczesnych przestrzeni biznesowych, handlowych, biurowych czy mieszkaniowych. Towarzyszy temu rozlewanie się miast (*urban sprawl*) i procesy suburbanizacji.

Z kolei metropolizacja funkcjonalna obejmuje badanie funkcji metropolitalnych, w tym zwłaszcza rozwój nowoczesnych usług opartych na wiedzy. Ten aspekt uwzględnia także powiązania funkcjonalne w obszarach metropolitalnych, które są podstawą wydzielenia różnych struktur funkcjonalno-przestrzennych¹.

Sieciowy wymiar metropolizacji pokazano w ujęciu węzłów w sieci powiązań, sieci metropolii i miasta sieciowego.

W świetle przedstawionego przedmiotu badań postawiono trzy główne cele badawcze.

Pierwszym, podstawowym celem jest próba uporządkowania wiedzy na temat metropolizacji w ujęciu geograficznym i jej usystematyzowanie

¹ Na ich podstawie można wydzielić region metropolitalny (por. rozdz. 4), funkcjonalny region miejski (por. rozdz. 4.1), funkcjonalny obszar miejski (por. rozdz. 4.2).

w aspekcie przestrzennym, funkcjonalnym i sieciowym. Przedmiotowa problematyka jest obecna w polskiej literaturze naukowej od kilkunastu lat, lecz do tej pory nie doczekała się syntetycznego, geograficznego ujęcia. Do realizacji tego celu niezbędne było zebranie dotychczasowej wiedzy o procesach metropolizacji i próba interpretacji tego wielowymiarowego pojęcia, które obejmuje przejawy przestrzenne, funkcjonalne i sieciowe złożonych form osadniczych.

Cel pierwszy ma charakter poznawczy, co pozwala przyporządkować go do warstwy teoretycznej. Jego realizacja pozwoli zrozumieć współczesne procesy, które towarzyszą największym miastom na świecie i w Polsce. Przyczyni się także do popularyzacji problematyki metropolizacji wśród studentów geografii, ekonomii, gospodarki przestrzennej czy dyscyplin pokrewnych, jak również pracowników samorządowych. Cel zostanie zrealizowany przez:

- przedstawienie procesu metropolizacji w literaturze przedmiotu (rozdz. 2),
- zdefiniowanie podstawowych zagadnień związanych z metropoliami i obszarami metropolitalnymi na świecie (rozdz. 3),
- ukazanie wybranych form metropolizacji (rozdz. 3),
- zwrócenie uwagi na funkcje metropolitalne i funkcjonalne regiony miejskie, które im towarzyszą (rozdz. 3 i 4).

Obecność metropolizacji dowodzi, że dany obszar jest włączony we współczesne procesy osadnicze, chociaż ich dynamika jest bardzo zróżnicowana w skali poszczególnych państw. Jednakże nawet słabe jej przejawy ukazują miejsce obszaru w hierarchii osadniczej, podnoszą jego konkurencyjność oraz są sygnałem istnienia ewentualnych możliwości rozwoju metropolii, będącej na początku drogi ku metropolizacji.

Drugim celem badawczym jest identyfikacja przesłanek procesu metropolizacji w środkowej części województwa śląskiego. Wybór obszaru badań został podyktowany istnieniem silnie zurbanizowanego obszaru z wielośrodkowym zespołem miast, co tworzy potencjalne warunki rozwoju procesów metropolizacji. Cel zostanie osiągnięty przez:

- przedstawienie próby upodmiotowienia się pierwszej instytucji metropolitalnej GZM – Górnośląskiego Związku Metropolitalnego (rozdz. 5.1),
- wskazanie przejawów metropolizacji przestrzennej w wybranych aspektach (dostępność transportowa i suburbanizacja), (rozdz. 5.2),
- ukazanie przejawów tworzenia się nowoczesnych usług biznesowych (rozdz. 5.3.1),
- wyznaczenie funkcjonalnych regionów miejskich – ich rdzeni i zaplecza oraz regionu metropolitalnego (rozdz. 5.3.2, 5.3.3),

- zbadanie struktury funkcjonalno-przestrzennej Górnośląskiego Obszaru Metropolitalnego i zdefiniowanie obszarów, które pełnią funkcje metropolitalne (rozdz. 5.3.4),
- przeanalizowanie powiązań sieciowych (rozdz. 5.4).

Cel drugi wpisuje się w warstwę empiryczno-poznawczą, gdyż przy zastosowaniu określonych metod analiza badanych zjawisk ukazuje przejawy metropolizacji na tym obszarze. Przedstawia ona istniejące powiązania funkcjonalno-przestrzenne, które można wykorzystać w strategii planowania gospodarczego i przestrzennego obszaru metropolitalnego oraz w bieżącej polityce rozwoju. W pewnym sensie cel ten ma również wymiar aplikacyjny.

Cel trzeci – aplikacyjny – uwzględnia podejście metodyczne i jest realizowany przez zastosowanie dwóch parametrów opisujących metropolizację funkcjonalną, a mianowicie:

- 1) wskaźnik FIRE – umożliwiający porównanie ośrodków metropolitalnych w zakresie udziału pracujących w trzech sekcjach PKD: finansach – F, ubezpieczeniach – I i rynku nieruchomości – RE (wskaźnik jakościowy),
- 2) wskaźnik FRM – umożliwia delimitację funkcjonalnych regionów miejskich, będących podstawą wydzielenia regionu metropolitalnego w ujęciu statystyczno-administracyjnym (wskaźnik zasięgu według liczby pracujących, liczby pracujących na hektar i dojazdów do pracy).

Przedstawione założenia wymagają weryfikacji następujących hipotez badawczych:

hipoteza 1. Metropolizacja stanowi złożony problem badawczy, który można rozpatrywać w ujęciu przestrzennym, funkcjonalnym i sieciowym;

hipoteza 2. Na badanym obszarze obserwuje się przesłanki metropolizacji. Oznacza to, że proces ten rozpoczął się w regionie śląskim, który tym samym wpisuje się we współczesne trendy osadnicze charakterystyczne dla wielkich miast na świecie.

Empiryczna weryfikacja hipotez badawczych ma odzwierciedlenie w poszczególnych częściach opracowania: hipotezę 1 zweryfikowano w rozdz. 2, 3 i 4, a hipotezę 2 w rozdz. 5.

Naświetlony problem badawczy ujęto w dwóch aspektach: teoretyczno-metodologicznym i empirycznym. Postawionym celom odpowiada układ pracy składający się z sześciu rozdziałów, z których cztery pierwsze poruszają rozmaite aspekty teoretyczne, piąty zaś jest próbą przedstawienia procesu metropolizacji w środkowej części województwa śląskiego. Ostatni rozdział stanowi podsumowanie wyników badań.

Rozdział pierwszy jest poświęcony założeniom badawczym oraz wprowadzeniu czytelnika w problematykę rozwoju metropolii na świecie. Rozdział drugi przybliżył pojęcie metropolizacji w trzech aspektach: przestrzennym, funkcjonalnym i sieciowym.

Obszerny trzeci rozdział opisuje teoretyczno-metodologiczne podstawy badań obszarów metropolitalnych, które obejmują problemy metropolizacji przestrzennej i sieciowej. Wstępna analiza czynników rozwoju metropolii w ujęciu historycznym ma na celu ukazanie wpływu zmian cywilizacyjnych na rangę znaczeniową metropolii. Następnie przedstawiono cechy metropolii, w tym: demograficzne, społeczne, fizjonomiczne, przestrzenne, funkcjonalne i sieciowe. Dalsza część prezentuje zagadnienie sieciowości w rozwoju metropolizacji opisując metropolie jako węzły w sieci powiązań oraz sieć metropolii i miasta sieciowe.

Z kolei rozdział czwarty porusza zagadnienie metropolizacji w ujęciu funkcjonalnym. Definiuje systemy osadnicze: funkcjonalny region miejski, dzienny system miejski, tj. funkcjonalny obszar miejski w nawiązaniu do koncepcji regionu. Analizuje problematykę funkcji metropolitalnych na świecie oraz ukazuje rolę dojazdów do pracy w kształtowaniu systemów funkcjonalnych.

Rozdział piąty ukazuje przesłanki, które mogą świadczyć o początkowym etapie metropolizacji w środkowej części województwa śląskiego. Na początku przedstawiono proces formowania się pierwszych instytucji rangi metropolitalnej, a następnie omówiono wybrane aspekty metropolizacji przestrzennej. Analiza obejmuje przesłanki metropolizacji funkcjonalnej w postaci kształtowania się nowoczesnych usług biznesowych oraz rolę dojazdów do pracy w dziennym systemie miejskim. Opierając się na powiązaniach funkcjonalnych wydzieleno Region Metropolitalny Silesia. Przedstawiono poziom rozwoju funkcji metropolitalnych, wydzielając centra obszaru metropolitalnego. Na zakończenie opisano powiązania sieciowe badanego obszaru z ośrodkami krajowymi i międzynarodowymi. Ostatni, szósty rozdział jest podsumowaniem wyników badań.

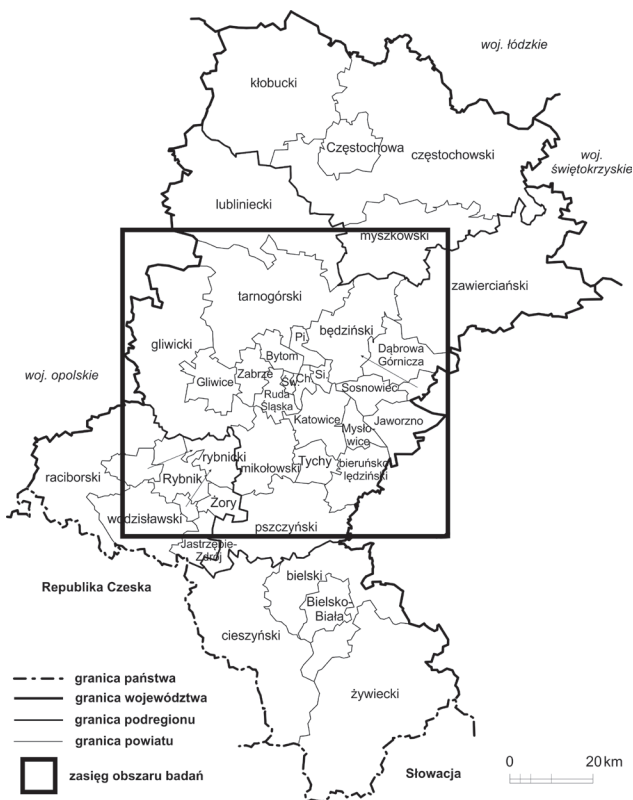
Z uwagi na rosnące znaczenie dużych miast jako miejsc koncentracji nie tylko zamieszkania, ale głównie pracy oraz dynamicznych procesów rynkowych, badania procesów metropolizacji oprócz elementów poznawczych zawierają w sobie wymiar praktyczny. Wyjaśnienie i opisanie tego nowoczesnego w skali świata procesu w regionie o genezie industrialnej, z policentryczną strukturą, jest niezwykle trudne. Mamy tu do czynienia z mnogością miast, powiązań, uwarunkowań, nakładających się czynników rozwoju, a także problemów wynikających z ciągle niezakończonego jeszcze procesu restrukturyzacji funkcjonalnej i społecznej. Stąd proces analizy zjawiska wymaga większego zaangażowania środowisk naukowych, a zwłaszcza badań z zakresu geografii

społeczno-ekonomicznej. Inspiracją dla autorki niniejszej pracy była potrzeba wypełnienia istniejącej luki w badaniach geograficznych wraz z przesłaniem mającym na celu podkreślenie znaczenia procesów metropolizacji we współczesnej gospodarce.

1.2. Zakres przestrzenny

Bardzo trudno określić zakres przestrzenny opracowania, gdyż metropolizacja jest procesem wykraczającym poza granice administracyjne miast. Ponadto analiza próbuje ukazać m.in. różną skalę przestrzenną tego zjawiska. W wymiarze teoretycznym opracowanie dotyczy wszystkich obszarów, którym towarzyszy rozwój metropolii.

W wymiarze praktycznym opracowanie opisuje 14 miast na prawach powiatu wraz z otaczającym obszarem stanowiącym środkową część województwa śląskiego (ryc. 1). W literaturze geograficznej wciąż nie ma zgodności co

Ryc. 1. Obszar badań – środkowa część województwa śląskiego

Źródło: opracowanie własne.

do nazwy przedmiotowego obszaru, jak i określenia jego granic (Tkocz, 2001; Kłosowski, 2006b). Kwestia ta jest nadal otwarta, gdyż badacze stosują najczęściej nazwy: konurbacja katowicka, konurbacja górnośląska czy też aglomeracja katowicka. Do określenia jej policentrycznego układu autorzy używają także nazw: górnośląski zespół miejski, region węzłowy, a ostatnio także Górnośląski Obszar Metropolitalny, metropolia Silesia, Śląsko-Dąbrowski Obszar Metropolitalny, Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia Silesia. W literaturze spotyka się także określenie Silesia i Katowicki Obszar Metropolitalny.

Zakres przestrzenny badań nie uwzględnia podziału województwa śląskiego na poziomie subregionów statystycznych NTS 3, gdyż wiele gmin tych subregionów (sosnowieckiego, bytomskiego, gliwickiego) nie wykazuje przejawów metropolizacji w zakresie powiązań komunikacyjnych czy dojazdów do pracy.

Obszar badań jest miejscem, w którym nałożyły się pewne sprzyjające czynniki rozwoju, prowadzące w konsekwencji do bardzo rozwiniętej formy osadniczej – konurbacji. Ta struktura ma szansę stać się rozwiniętą przestrzenią metropolitalną w przyszłości, gdyż region ten ma wszelkie predyspozycje i potencjał ku takiemu rozwojowi. Powstaje jednak pytanie: czy to jest możliwe oraz czy obecnie istnieją jakieś przesłanki świadczące o przejawach, czy choćby wstępnej fazie rozwoju tego procesu?

Policentryczna struktura osadnicza utrudnia znacznie rozwój metropolizacji w regionie śląskim, z uwagi na wielośrodkowy układ osadniczy i podział władzy terytorialnej. Wpływa to na pewne ograniczenia w zarządzaniu obszarem i podejmowaniu decyzji inwestycyjno-instytucjonalnych zmierzających do podniesienia rangi znaczeniowej tej wielomilionowej konurbacji przemysłowej na arenie krajowej. Brak spójnego, konsekwentnie realizowanego planu rozwoju metropolii może spowodować marginalizację obszaru i zanik nowych czynników rozwoju wprowadzających w sieć gospodarki światowej. Zbadanie procesu metropolizacji wydaje się dlatego niezwykle istotne na obecnym etapie rozwoju tego regionu. Tym bardziej, że do tej pory ta problematyka nie była przedmiotem szczególnego zainteresowania w regionie śląskim. W opinii autorki uzasadnia to podjęcie poważnych studiów zarówno teoretycznych, jak i empirycznych nad rozpoznaniem procesu metropolizacji.

Bibliografia regionu śląskiego jest bogata w tytuły prac dotyczące różnych aspektów życia i funkcjonowania aglomeracji czy konurbacji. W literaturze przedmiotu problem metropolizacji jest nierozpoznany, chociaż istnieje kilkanaście prac opisujących wybrane zagadnienia związane z delimitacją, bazą instytucjonalną czy też problemami zarządzania tego typu strukturą (por. rozdz. 2.4.3). Trudno jednak doszukać się holistycznego sposobu ujęcia tej problematyki. Wynika to zapewne ze złożoności zagadnienia oraz trudności

z opisem samego procesu metropolizacji, a nawet dylematem czy występuje on na badanym obszarze. Stąd próba podjęcia przedmiotowych badań i poszukiwania kształtującego się na tym obszarze procesu. Ponadto starano się wskazać jego płaszczyzny: przestrzenne, funkcjonalne czy sieciowe, które można zaliczyć do metropolitalnych.

1.3. Materiały źródłowe

Badanie procesów metropolizacji w regionie postindustrialnym o złożonym układzie osadniczym w postaci konurbacji jest zadaniem bardzo złożonym. Analizowany obszar nie ma odrębnie grupowanych danych, dlatego ich bazy powstały przez kompilację materiałów statystycznych pochodzących z różnych źródeł. Uwzględniając założone cele i hipotezy badawcze, a także metody zastosowane do ich weryfikacji wykorzystano cztery grupy materiałów źródłowych.

Pierwsza z nich pochodziła ze statystyki publicznej Głównego Urzędu Statystycznego i obejmowała dane dostępne w Banku Danych Lokalnych. Dotyczyły one podstawowych informacji z zakresu ludności, gęstości zaludnienia, salda migracji, danych o liczbie studentów itp. Zakres czasowy danych obejmuje okres od 1995 do 2013 r., ale głównie okres po 2000 r. Ważnym materiałem źródłowym były dane o dojazdach do pracy w 2006 i 2011 r. Umożliwiły one badanie kierunków dominujących oraz wyznaczenie powiązań funkcjonalnych i zasięgu Regionu Metropolitalnego Silesia (por. rozdz. 5.3.2 i 5.3.3).

Drugą grupę stanowiły niepublikowane dane statystyczne zakupione w Głównym Urzędzie Statystycznym. Były to dane dotyczące pracujących według miejsca pracy, zarówno w małych podmiotach do 9 osób, jak i pozostałych w 2010 r. Informacje te pozwoliły zagregować bazy danych dla usług wyższego rzędu i wyspecjalizowanych w sektorach i sekcjach gospodarczych, np. FIRE (finanse, ubezpieczenia, rynek nieruchomości). Te usługi należą do podstawowych tworzących rynek pracy w metropoliach.

W celu przedstawienia przemian związanych z metropolizacją funkcjonalną zakupiono także niepublikowane dane teledadresowe o wybranych instytucjach w 2000 i 2005 r. (według sekcji, grup, klas PKD). Były to dane o liczbie instytucji reprezentujących podmioty gospodarcze, takie jak: sądy, prokuratury (7523Z, 8423Z), kancelarie adwokackie i notarialne (7411Z, 6910Z), towarzystwa ubezpieczeniowe, ich oddziały i jednostki lokalne (6601Z, 6602Z, 6603Z, 6511Z, 6512Z, 6520Z, 6530Z), organizacje turystyczne, agenci turystyczni (6330A, 6330C), instytucje naukowo-badawcze i pokrewne (7310A-H, 7320A-I,

9251C, 7211Z, 7219Z, 7220Z, 9101B), instytucje kultury (teatry, opery, filharmonie – 9231E, 9231F, 9232Z, 9004Z), środki masowego przekazu (radio, telewizja, redakcje i drukarnie gazet – 2212Z, 2213Z, 2214Z, 2221Z, 6420F, 9211Z, 1811Z, 5813Z, 5814Z, 5911Z, 5920Z, 6010Z, 6020Z), inspektoraty zajmujące się kontrolą (7511Z, 8411Z). Te szczegółowe dane umożliwiły analizę bazy instytucjonalnej miast rdzeniowych i wyznaczenie stref wpływu poszczególnych ośrodków.

Trzecią grupę materiałów stanowiły dane pozyskane z różnych publikacji i stron internetowych. Dotyczyły one kilku obszarów badawczych, w tym: sektora nowoczesnych usług biznesowych według ABSL – Związek Liderów Sektora Usług Biznesowych (2012, 2014) oraz cen nieruchomości (mieszkania, grunty) w 2011 r. pozyskane głównie ze strony www.gratka.pl i www.tablica.pl. Ponadto były to dane o salonach sprzedaży luksusowych pojazdów osobowych w 2010 r. (www.dealer.pl) oraz o hotelach 4 i 5-gwiazdkowych (www.slaskie.pl) w 2010 i 2014 r.

Ostatnią grupę materiałów źródłowych pozyskano podczas badań terenowych w 2010 i 2012 r. Badania przeprowadzono w centrach handlowych, gdzie próbowano zidentyfikować selektywne marki obejmujące luksusowe butiki znanych projektantów mody oraz sklepy o zasięgu globalnym typu Apple czy Rosenthal. Pozwoliło to na wskazanie miast o powiązaniach globalnych na poziomie usług konsumenckich. Zebrany materiał wykorzystano także do określenia hierarchii miast według funkcji metropolitalnych na podstawie bazy instytucjonalnej. W 2012 r. autorka przeprowadziła duże badania terenowe z udziałem 87 studentów geografii stacjonarnej Uniwersytetu Śląskiego w centrum handlowym Silesia City Center w Katowicach. Za pomocą wywiadu bezpośredniego uzyskano odpowiedzi na pytania ankietowe i informacje o miejscu zamieszkania ponad 23 tys. konsumentów. Dane te posłużyły do sporządzenia mapy zasięgu ponadregionalnego oddziaływania centrum handlowego (por. rozdz. 5.3.4).

1.4. Metody badawcze

Badacze procesu metropolizacji muszą zmierzyć się z problemem wyboru sposobów analizy przy jego identyfikacji, a co za tym idzie metod pomiaru. Pojawia się wiele wątpliwości i pytania: jak badać te procesy? jakich wskaźników użyć, aby prawidłowo opisać zachodzące procesy i określić funkcje metropolitalne? oraz jakie metody zastosować do zobrazowania metropolizacji? W realizacji założonych celów i weryfikacji postawionych hipotez autorka zastosowała własne

postępowanie, które wymagało dostosowania określonych metod do realizacji poszczególnych etapów badań. W celu ukazania przejawów metropolizacji niezbędne było posługiwanie się metodami właściwymi do systematyki oznak metropolizacji, zarówno przestrzennej, jak i funkcjonalnej.

Dotychczasowe próby badawcze wskazują, iż w zakresie wyznaczania zasięgu przestrzennego obszaru metropolitalnego nadal aktualna pozostaje koncepcja metodologiczna polegająca na zastosowaniu metod delimitacji. Stąd granice badanego obszaru metropolitalnego ustalono opierając się na kryteriach:

- przestrzennym (osadniczym), które pozwoliło wydzielić rdzeń i zaplecze:
  - rdzeń – centralny zespół metropolitalny uwzględnia granice administracyjne miast na prawach powiatów,
  - zaplecze – zewnętrzna strefa metropolitalna obejmuje miasta obrzeża oraz granice wszystkich gmin, które łączą się w bezpośredni sposób z rdzeniem;
- dostępności transportowej metropolii wyznaczonej 1-godzinną izochroną dojazdu publicznymi środkami transportu do Katowic:
  - dostępność mierzona czasem dojazdu koleją,
  - dostępność mierzona czasem dojazdu autobusem,
  - dostępność mierzona odległością 30 km do Katowic.

Do wyznaczenia zasięgu przestrzennego obszaru metropolitalnego zastosowano zasadę sąsiedztwa, ciągłości i odległości. Zasada sąsiedztwa dotyczy bezpośredniego łączenia się gmin o statusie miejskim w jeden zespół miejski. Jest to swojego rodzaju „megastruktura morfologiczna, która nie ma wspólnych praw miejskich”, co wynika z organizacji funkcjonalno-przestrzennej. Z kolei zasada ciągłości odnosi się do zwartości obszaru powstałego przez połączenie gmin w świetle określonych cech, np. gęstości zaludnienia. Trzecia z zasad delimitacji odnosi się do odległości i związana jest z założeniem, że czas dojazdu do centrum obszaru metropolitalnego nie powinien przekraczać izochrony 1 godziny podróży w jedną stronę.

Do wydzielania funkcji miejskich w badaniach metropolitalności nie znajduje zastosowania powszechnie używany, tradycyjny miernik związany z zatrudnieniem. To sprawiło, że do analizy empirycznej funkcjonalnego wymiaru metropolizacji użyto szerokiej gamy metod dotyczących zasięgu, potencjału oraz metod terenowych, w tym:

- metody największego przepływu Nystuena i Daceya (Czyż, Hauke, 2014) do wyznaczenia układów powiązań rynku pracy;
- metody delimitacji dziennego systemu miejskiego, według której wydzielono:

- rdzeń – dojazdy do pracy powyżej 30%,
- strefę zewnętrzną – dojazdy do pracy 20–29,9%,
- strefę marginalną (dalsza strefa dojazdów do pracy 10–19,9%);
- metody delimitacji funkcjonalnego regionu miejskiego według P. Halla, K. Pain (2006), uwzględniająca :
  - rdzeń – 7 pracujących na 1 ha (700 osób na 1 km²) i jednocześnie rynek pracy 20 tys. pracujących lub więcej,
  - zaplecze – dojazdy do pracy na poziomie 10% lub więcej;
- metody delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych, tj. szerszych stref miejskich LUZ, uwzględniająca:
  - rdzeń – liczba ludności 50 tys. lub więcej i gęstość zaludnienia 1500 os./km²,
  - zaplecze – dojazdy do pracy 15% lub więcej (www.eurostat.eu);
- metody bonitacji punktowej i wskaźnik Z. Kamińskiego (1971) do wyznaczenia rangi funkcjonalnej i hierarchii miast w przestrzeni metropolitalnej.

Obszar o funkcjach metropolitalnych tworzą gminy, które mają odpowiednio wysoki stopień centralności funkcji metropolitalnych. Do jego wydzielenia użyto dwóch wskaźników. W pierwszym etapie wykorzystano zastosowany przez Z. Kamińskiego (1971) wskaźnik bonitacji punktowej C_j , który obliczono według wzoru [1]:

$$C_j = 100 - \frac{m_j}{m} \times 100, \quad [1]$$

gdzie: m_j – liczba jednostek, w których występuje dany rodzaj obiektu/usługi ($j = 1, 2, \dots, k$); m – liczba wszystkich badanych jednostek.

Wskaźnik bonitacji punktowej przyjmuje teoretyczne wartości w granicach od 0 do 100 punktów. Na jego podstawie ustalono stopień centralności wybranych usług i instytucji metropolitalnych. Najwyższy stopień centralności mają usługi rzadkie, spotykane w niewielu miastach i tym samym mające duży zasięg oddziaływania. Niższy stopień centralności wykazują usługi i instytucje bardziej powszechne. Następnie ustalono hierarchię poszczególnych miast na podstawie współczynnika centralności C_i , którego wartości obliczono według wzoru [2]:

$$C_i = \frac{\sum_{j=1}^k C_j}{\sum_{j=1}^n C_j}, \quad [2]$$

gdzie: obliczona wartość w liczniku jest sumą wskaźników bonitacji punktowej (C_j) w jednostce k , natomiast mianownik zawiera sumę wskaźników bonitacji

punktowej (C_j) wszystkich/całego zespołu badanych usług. Wartości współczynników zawierają się w granicach od 0 – brak centralności do maksymalnej wartości zbliżonej do 1, który oznacza wysoki poziom centralności danej jednostki.

Wyraźne grupowanie się tych wartości w badanych miastach pozwoliło na wydzielenie pięciu grup hierarchicznych ośrodków:

- 1) o dobrze wykształconych funkcjach metropolitalnych $C_i = 0,71-1,0$,
- 2) o wykształconych funkcjach metropolitalnych $C_i = 0,41-0,7$,
- 3) o kształtujących się funkcjach metropolitalnych $C_i = 0,31-0,4$,
- 4) o słabo wykształconych funkcjach metropolitalnych $C_i = 0,11-0,3$,
- 5) bez funkcji metropolitalnych $C_i < 0,10$.

Przy wyznaczaniu zasięgu oddziaływania instytucji metropolitalnej wykorzystano także metodę badań terenowych. Przybrała ona formę wywiadu bezpośredniego. Zastosowano go do określenia miejsca zamieszkania konsumentów odwiedzających największe centrum handlowe w Katowicach – Silesia City Center. Charakteryzowało się ono obecnością światowych marek selektywnych, dostępnych również w największych miastach świata². Na podstawie odpowiedzi konsumentów o ich miejscu zamieszkania wyznaczono ponadregionalny zasięg oddziaływania instytucji handlowej o randze metropolitalnej.

Tego typu badanie można także przeprowadzić w innych instytucjach, np. w filharmoniach, teatrach, muzeach, hotelach o wysokim standardzie (co najmniej cztery gwiazdki) itp., oraz wskazać ich skalę oddziaływania. Jeśli jest ona co najmniej ponadregionalna, krajowa lub ponadkrajowa, wówczas można przyjąć, iż instytucja reprezentuje poziom metropolitalny, a tym samym wpływa na rozwój funkcji metropolitalnych.

Stożenie zaawansowania funkcji metropolitalnych można także rozpatrywać na podstawie wskaźnika FIRE. Ukazuje on udział pracujących w sekcji finansów (F), ubezpieczeń (I) i rynku nieruchomości (I). Te działalności są dobrze rozwinięte w miastach o wysokim stopniu rozwoju gospodarczego i jednocześnie słabo w ośrodkach o niższej hierarchii centralności. Porównując wskaźnik w różnych miastach w przybliżony sposób można określić ich rangę znaczeniową (por. rozdz. 5.3.1).

² Do nich należą np. Max Mara, Trussardi, Deni Cler, Rosenthal.